

УДК 343.98:796.01

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-277-284>

<https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Кузьменко Оксана Володимирівна,

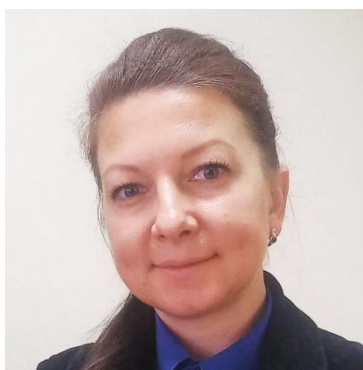
доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»,

Чорна Вікторія Григорівна

<https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»,

Стріяшко Галина Миколаївна,

<https://orcid.org/0009-0002-1768-5889>

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін, Національної академії статистики, обліку та аудиту,

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРАНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено механізми публічного адміністрування фізичної культури як інструменту реабілітації поранених військовослужбовців у системі державної політики України. Обґрунтовано, що фізкультурна реабілітація набуває особливого значення в умовах збройної агресії та є складовою відновлення кадрового потенціалу сектору безпеки й оборони. Проаналізовано адміністративно-правовий зміст реабілітації, визначено її місце у структурі публічного управління та окреслено ключові елементи використання фізичної культури у відновлювальному процесі. У роботі охарактеризовано нормативні засади, інституційне забезпечення, міжорганізаційний механізм взаємодії та функціональні особливості фізичної реабілітації військовослужбовців.

Розкрито проблеми чинної системи публічного адміністрування реабілітації, серед яких відсутність єдиного державного стандарту, нормативні неузгодженості, обмежена координація між органами державної влади, недостатність інфраструктури та кадрового забезпечення. Встановлено, що міжорганізаційний механізм публічного управління відіграє визначальну роль у забезпеченні доступності та безперервності реабілітаційних заходів, а також дозволяє ефективно використовувати ресурси медичних і реабілітаційних закладів

різних систем підпорядкування. Узагальнено наукові підходи до змісту фізичної реабілітації військовослужбовців, що включає лікувальні, адаптивні та відновлювальні методики, спрямовані на відновлення функціонального стану, психофізіологічної стійкості та професійної придатності військових.

У статті запропоновано напрями удосконалення механізмів публічного адміністрування у сфері фізкультурної реабілітації, зокрема формування інтегрованої моделі реабілітації, гармонізацію нормативно-правової бази, модернізацію інфраструктури, упровадження цифрових реєстрів та персоналізованих реабілітаційних програм. Підкреслено, що розвиток цих механізмів сприятиме підвищенню функціональної готовності військовослужбовців, забезпеченню їх повернення до служби та зміцненню оборонної спроможності держави.

Ключові слова: фізична культура; фізична реабілітація; поранені військовослужбовці; публічне адміністрування; державна політика; національна безпека; механізми управління; міжорганізаційна взаємодія; реабілітаційні послуги; нормативно-правове регулювання; державні стандарти; реабілітаційна інфраструктура; кадровий потенціал; персоналізовані програми; сектор безпеки й оборони.

Abstract. The article examines the mechanisms of public administration of physical culture as an instrument for the rehabilitation of wounded military personnel within the system of state policy of Ukraine. It is substantiated that the use of physical culture in rehabilitation activities constitutes an important component of restoring the human resource capacity of the defence sector under conditions of armed aggression. The study outlines the administrative and legal foundations of rehabilitation, identifies the role of physical culture in restoring the functional, psychophysiological and professional readiness of military personnel, and characterises the institutional and normative framework governing rehabilitation activities.

The research analyses the inter-organisational mechanism of interaction among public authorities in the field of rehabilitation and highlights the importance of procedurally regulated information exchange and coordinated utilisation of rehabilitation resources across different institutional structures. Particular emphasis is placed on the existing regulatory challenges, including the absence of unified state rehabilitation standards, inconsistencies in normative approaches, limited coordination among responsible authorities and uneven infrastructural support. These factors significantly affect the continuity and effectiveness of the rehabilitation process.

The article proposes directions for improving the mechanisms of public administration in the field of physical rehabilitation of military personnel. Among them are the development of an integrated rehabilitation model, harmonisation of the regulatory framework, enhancement of infrastructure, implementation of electronic registries and the introduction of personalised recovery programmes. These measures are argued to strengthen the effectiveness of the state rehabilitation policy and contribute to the overall defence capability of Ukraine.

Keywords: physical culture; physical rehabilitation; public administration; military personnel; rehabilitation services; state policy; national security; recovery; management mechanisms; inter-organisational interaction; legal regulation; rehabilitation infrastructure; human resource capacity; rehabilitation standards; personalised programmes.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України спричинила значне зростання кількості військовослужбовців, які потребують реабілітаційних заходів, що зумовило необхідність переосмислення механізмів публічного адміністрування у цій сфері. Попри наявність законодавчих гарантій щодо реабілітації військовослужбовців та ветеранів, система державного управління фізкультурною реабілітацією залишається фрагментарною, нормативно неузгодженою та інституційно нерівномірною. Відсутність єдиних стандартів, недостатня міжорганізаційна координація та обмеженість ресурсного забезпечення ускладнюють забезпечення безперервного й ефективного реабілітаційного процесу. За цих умов виникає потреба у науковому аналізі

механізмів публічного адміністрування фізичної культури як інструменту реабілітації, здатного забезпечити відновлення кадрового потенціалу сектору безпеки й оборони та підвищити стійкість державної політики у сфері національної безпеки.

Аналіз наукових джерел. Питання медичної та фізичної реабілітації військовослужбовців висвітлювалися у працях Л. Вакуленка, Т. Добровольської, І. Мисули, С. Харченка, Л. Яковлевої та ін., які розглядають загальні підходи до післягоспітального відновлення, зокрема застосування лікувальної фізичної культури та комплексів реабілітаційних вправ. Медичні та психологічні аспекти реабілітації докладно проаналізовані С. Трачуком, В. Хмарою, Р. Підлетьчуком, С. Сиротюком, а також В. Якимцем, В. Печиборщем, В. Вороненком. Державне управління у сфері медичної реабілітації досліджене у роботах С. Богданова, тоді як правові аспекти організації реабілітаційної допомоги військовим у працях А. Баска, А. Собакаря, С. Миронюка, В. Теремецького, О. Батрин, Н. Литвин та І. Кочугур. Разом з тим зазначені автори не розглядали комплексно механізми публічного адміністрування фізичної культури у реабілітації військовослужбовців, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є наукове обґрунтування механізмів публічного адміністрування фізичної культури як інструменту реабілітації поранених військовослужбовців у системі державної політики України. Крім того, стаття має на меті визначити напрями підвищення ефективності цих механізмів у контексті забезпечення кадрової спроможності та стійкості сектору безпеки й оборони.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Збройна агресія проти України зумовила безпрецедентне зростання кількості військовослужбовців, які потребують тривалої та комплексної реабілітації. Це висуває перед державою завдання формування ефективної системи публічного адміністрування у сфері відновлення фізичного, психологічного та соціального стану осіб, що зазнали поранень під час виконання військових обов'язків. В умовах суттєвого збільшення навантаження на медичну, соціальну й реабілітаційну інфраструктуру особливої ваги набуває використання потенціалу фізичної культури як інструменту відновлення функціональних можливостей поранених військовослужбовців. Фізична культура у своїх реабілітаційних, відновлювальних і терапевтичних формах розглядається як пріоритетний компонент державної політики, спрямованої на збереження та відновлення людського капіталу сектору безпеки й оборони.

Треба зазначити, що правове визначення реабілітації в Україні закріплене у низці базових актів, що формують її юридичну природу та зміст. Відповідно до ст. 23 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я визначається як діяльність фахівців, спрямована на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у своєму середовищі [1]. Аналогічний підхід відображено у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (№ 1053-IX), який підкреслює системність відновлювальних заходів, їх спрямованість на відновлення, підтримання або підсилення функціональних можливостей людини [2]. Таким чином, у правовому розумінні реабілітація військовослужбовців постає не лише як комплекс медичних втручань, а як об'єкт публічного управління, що охоплює планування, організацію, координацію та контроль відновлювальних заходів державними органами.

У сфері національної безпеки реабілітація поранених військовослужбовців має стратегічний характер, оскільки забезпечує відновлення кадрового потенціалу оборони та підтримання необхідного рівня боєздатності військових формувань. В. М. Якимець обґрунтовано підкреслює, що повернення до строю підготовлених і адаптованих до бойових дій воїнів є одним із ключових чинників підтримання стійкості сил оборони в умовах широкомасштабної війни [3, с. 43]. У цьому контексті реабілітація виступає елементом державної політики, спрямованим на збереження людського капіталу сектору безпеки,

мінімізацію втрат, відновлення службової спроможності та забезпечення безперервності виконання завдань оборони. Її зміст включає нормативно визначені процедури, стандарти реабілітаційної допомоги, розподіл компетенції між органами публічної влади, організацію міжгалузевої взаємодії та механізми оцінювання результативності.

У цьому науково-правовому полі особливу роль відіграє фізична культура як інструмент реабілітації. На відміну від традиційного уявлення про фізичну культуру як форму оздоровчої або спортивної активності, у реабілітаційному процесі вона набуває функціонального змісту та спрямовується на відновлення рухових, психофізіологічних і соціальних можливостей поранених військовослужбовців. С. В. Трачук підкреслює, що застосування фізичної реабілітації дозволяє не лише відновити функціональний стан організму, але й нормалізувати емоційно-вольову сферу та стабілізувати психологічний стан військовослужбовців, які перенесли травму [4, с.168]. Це свідчить про багатомірну дію засобів фізичної культури, здатних поєднувати фізичне відновлення з психологічною та соціальною реінтеграцією.

Комплекс реабілітаційних засобів, що ґрунтується на методах фізичної культури, охоплює лікувальну фізичну культуру, кінезіотерапію, адаптивний спорт, вправи на координацію, дихальну терапію, моделювання рухових функцій та групові заняття, спрямовані на відновлення соціальної активності. З огляду на це фізична культура відіграє ключову роль у формуванні функціональної стійкості поранених військовослужбовців та створює умови для їх повернення до повсякденної діяльності, а за наявності позитивної динаміки — до виконання службових завдань. Відповідно, в управлінському аспекті, **фізична культура розглядається як інструмент реалізації державної політики у сфері реабілітації, що забезпечує відновлення кадрового потенціалу сектору безпеки й оборони та підвищує стійкість системи національної безпеки.** Ефективне використання цього інструменту потребує функціонування комплексних механізмів публічного управління, які охоплюють нормативне регулювання, організаційно-адміністративні процедури, інституційне забезпечення та систему контролю за реалізацією реабілітаційних програм.

Фундаментом таких механізмів є нормативно визначені зобов'язання держави щодо надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям, закріплені в Законах України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[5], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [6], «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та в «Основах законодавства України про охорону здоров'я». Ці акти формують правовий каркас діяльності органів виконавчої влади, визначаючи їх компетенцію щодо організації реабілітаційних заходів, забезпечення матеріально-технічної бази, підготовки фахівців та координації міжвідомчих програм. Важливе місце у цій системі займає Національна стратегія розвитку системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни на 2021–2025 роки, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р [7]. Стратегія визначає принципи, цілі та пріоритети державної політики у сфері фізкультурно-спортивної реабілітації, встановлює єдині підходи до стандартизації процесів, визначає інституційні ролі суб'єктів реабілітації та спрямовує діяльність органів державної влади на створення цілісної, узгодженої та науково обґрунтованої системи відновлення військовослужбовців. Її значущість полягає у формуванні загальнодержавної моделі фізкультурної реабілітації, що поєднує ресурси сфери охорони здоров'я, оборони, соціального захисту та місцевого самоврядування, забезпечуючи послідовність, координацію та стратегічну спрямованість заходів відновлення.

Механізми публічного управління включають також інституційну систему суб'єктів реабілітації, до якої належать Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство у справах ветеранів України, реабілітаційні центри та санаторно-курортні установи. Згідно з Положенням про Міністерство оборони України, до його завдань

входить організація комплексу лікувальних, профілактичних та реабілітаційних заходів, а також управління санаторно-курортними закладами Збройних Сил України, у структурі яких функціонують відділення медичної та фізичної реабілітації [8;9]. Міністерство охорони здоров'я України здійснює керівництво реабілітаційною діяльністю в державних закладах охорони здоров'я, затверджує протоколи та стандарти надання реабілітаційної допомоги та забезпечує контроль за її якістю [10].

Окремий напрям публічного управління у сфері реабілітації військовослужбовців становить механізм міжорганізаційної взаємодії органів державної влади, який забезпечує узгоджене використання ресурсів медичних, реабілітаційних та санаторно-курортних закладів, що перебувають у структурі різних суб'єктів сектору безпеки, оборони та охорони здоров'я. Нормативною основою цього механізму виступає Порядок надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між складовими сил оборони, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. № 1923 [11], який передбачає можливість направлення поранених військовослужбовців до лікувальних і реабілітаційних закладів, підпорядкованих іншим органам державної влади, що забезпечує оперативність маршрутизації пацієнтів, зменшення навантаження на окремі структури та підвищення доступності відновлювальних заходів у воєнний час. Така модель міжорганізаційної взаємодії створює умови для ефективного розподілу ресурсів, координації дій державних інституцій та прискорення процесу відновлення функціонального стану військовослужбовців, сприяючи підвищенню оборонної спроможності держави.

У межах зазначених механізмів важливе місце посідає фізична реабілітація, яка ґрунтується на комплексному застосуванні спеціальних методик, спрямованих на відновлення порушених функцій організму, підвищення адаптаційних резервів та забезпечення професійної працездатності військовослужбовця. Її зміст охоплює лікувальну фізичну культуру, адаптивні фізичні навантаження, кінезіотерапію, гідротерапію, масаж, термальні процедури та інші моделі відновлювальної дії, що поєднують біомеханічні, нейрофізіологічні та психофізіологічні ефекти [12, с. 45]. Наукові підходи вказують, що фізична реабілітація забезпечує поступове відновлення рухових навичок, нормалізацію м'язового тону, покращення координації, стабілізацію серцево-судинних та дихальних функцій, а також формує необхідну для військової діяльності витривалість, силу та стійкість до стресових факторів.

Фізична реабілітація військовослужбовців включає оцінку їхнього функціонального стану, визначення оптимальних методів фізичного впливу, корекцію сенсомоторної та інтелектуально-поведінкової працездатності, а також професійно орієнтовані відновлювальні заходи, спрямовані на відтворення характеристик, необхідних для виконання службово-бойових завдань. Комплексний характер цих заходів дозволяє не лише відновити рухові й фізіологічні параметри, а й стабілізувати психоемоційний стан військовослужбовця, відновити мотиваційні та волевові якості, які є визначальними у бойовій діяльності. Застосування послідовних фізичних навантажень із поступовим збільшенням їх інтенсивності сприяє формуванню кумулятивного терапевтичного ефекту, відновленню адаптаційних механізмів та зниженню ризику посттравматичних ускладнень [13, с. 131].

Особливе значення мають методики адаптивної та лікувальної фізичної культури, які дозволяють індивідуально підбирати алгоритми відновлення залежно від характеру травми, рівня функціональних порушень та можливостей військовослужбовця. Гідротерапія, масаж та інші фізіотерапевтичні методи забезпечують протизапальну, трофічну, розслаблювальну або стимулюючу дію, що підсилює ефект фізичних вправ і прискорює регенераційні процеси. Застосування таких методів відповідає сучасним міжнародним підходам до реабілітації військових, базованим на інтеграції фізичної активності, психологічної стабілізації та соціальної адаптації.

У системі публічного управління фізична реабілітація набуває значення не лише як лікувально-відновлювальний процес, а як складова формування кадрової спроможності сил оборони. Її результати визначають можливість повернення військовослужбовця до служби, тривалість його професійної активності та рівень бойової готовності підрозділу, що зумовлює необхідність нормативної стандартизації методик, фахової підготовки кадрів реабілітаційних підрозділів та належного контролю якості реабілітаційних послуг.

Разом з тим зазначена система фізичної реабілітації, попри її важливе значення для відновлення кадрового потенціалу сил оборони, має суттєві недоліки організаційного та нормативного характеру, які істотно знижують її ефективність у воєнний час. Наявні механізми не забезпечують повної узгодженості між суб'єктами публічного управління, що ускладнює формування послідовного реабілітаційного маршруту військовослужбовця та уповільнює процес його повернення до виконання службових обов'язків. Одним із найбільш значущих викликів є відсутність уніфікованого державного стандарту реабілітації, що призводить до розбіжностей у змісті, тривалості та методах проведення відновлювальних заходів у різних системах – охорони здоров'я, оборони та соціального захисту.

На нашу думку, для усунення цієї прогалини необхідним є запровадження чітко визначених критеріїв і показників реабілітаційної готовності військовослужбовців, що забезпечило б єдність підходів та можливість об'єктивного оцінювання результатів.

Наступною проблемою виступає недостатній рівень міжорганізаційної координації, який проявляється у фрагментарності нормативного регулювання, відсутності ефективних механізмів передачі інформації та обмеженості спільних протоколів взаємодії між органами охорони здоров'я, оборони та соціального захисту. Така ситуація перешкоджає формуванню цілісної системи реабілітації та створює ризик дублювання функцій або, навпаки, виникнення прогалин у наданні допомоги. Для усунення зазначеної проблеми доцільним є формування єдиного міжвідомчого координаційного механізму, який би забезпечував оперативний обмін інформацією, уніфікацію протоколів взаємодії та погодження реабілітаційних маршрутів військовослужбовців. На нашу думку, оптимальною моделлю такої взаємодії є створення централізованої платформи, що об'єднувала б Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України та Міністерство у справах ветеранів України для узгодження рішень щодо організації реабілітаційних процесів. Запровадження спільних стандартів, єдиних інформаційних реєстрів і консолідованих алгоритмів направлення поранених військовослужбовців дозволить уникнути дублювання функцій, скоротити час міжетапного переходу пацієнта та забезпечити безперервність реабілітації на всіх стадіях відновлення.

Негативний вплив має й недостатній рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення, що проявляється у нестачі спеціалізованих реабілітаційних центрів, дефіциті фахівців з фізичної реабілітації та ерготерапії, а також нерівномірності забезпечення лікувально-відновлювальними ресурсами різних регіонів. Для подолання зазначеної проблеми доцільним є створення сучасної інфраструктури фізкультурної реабілітації, орієнтованої на потреби поранених військовослужбовців, а також запровадження системи підвищення кваліфікації кадрів та їх професійної сертифікації.

Потребує удосконалення також нормативно-правова база, у якій і надалі фіксуються окремі неузгодженості між законодавчими та підзаконними актами, зокрема прояви дублювання повноважень, недостатня визначеність процедур та наявність певних нормативних прогалин. Такі недоліки ускладнюють формування послідовної системи реабілітаційних заходів і не забезпечують належного рівня контролю за їх якістю. Водночас відсутні чіткі вимоги до моніторингу, оцінювання та обліку реабілітаційних послуг, що не дозволяє отримати об'єктивну картину їх ефективності. Усунення цих проблем можливе шляхом гармонізації нормативних актів, запровадження єдиної електронної системи реєстрації реабілітаційних заходів і розроблення персоналізованих програм відновлення з урахуванням функціонального стану військовослужбовця та прогнозованих строків повернення до служби.

Висновок.

Механізми публічного адміністрування фізичної культури як інструменту реабілітації поранених військовослужбовців формують окремий, структурно значущий напрям державної політики у сфері безпеки й оборони. Їх сутність полягає у здатності держави забезпечити відновлення фізичного, психофізіологічного та професійного потенціалу військовослужбовців

засобами фізичної культури, що трансформується у підвищення оборонної спроможності та кадрової стійкості сектору оборони.

Ефективність цих механізмів визначається рівнем нормативної узгодженості, організаційної впорядкованості та здатністю органів публічного управління забезпечувати науково обґрунтовану, стандартизовану та безперервну реабілітаційну діяльність. Фізична культура у цьому контексті постає не як галузевий або соціально-культурний елемент, а як інструмент державного впливу, інтегрований у процес відновлення військовослужбовців відповідно до вимог національної безпеки. Відповідно зазначеного, розвиток механізмів публічного адміністрування у сфері фізкультурної реабілітації потребує посилення міжорганізаційної координації, удосконалення нормативно-правового забезпечення, розбудови інституційної та матеріально-технічної інфраструктури, а також розширення можливостей персоналізованих програм відновлення військових. Саме тому, базовим орієнтиром має стати створення єдиної інтегрованої системи реабілітації, здатної забезпечити прогнозованість, керованість та результативність відновлювального процесу.

Таким чином, фізична культура у своїй реабілітаційній функції набуває статусу ефективного управлінського засобу зміцнення кадрової спроможності сил оборони та підвищення стійкості державної політики у сфері національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
2. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03 грудня 2020 р. № 1053-ІХ // Відомості Верховної Ради України. 2021. № 8. Ст. 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20>
3. Якимець В., Печиборщ В., Вороненко В. та ін. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я. 2022. № 3 (93). С. 41–50.
4. Трачук С., Хмара В., Підлетейчук Р., Сиротюк С. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов // Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. 2024. № 4 (174). С. 163–168.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 45. Ст. 404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
7. Національна стратегія розвитку системи фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їхніх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни на 2021–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>
8. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 // Урядовий кур'єр. 2014. № 229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF>
9. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України від 23 лютого 2014 р. № 411. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 березня 2014 р. за № 399/25176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14>

10. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267 // Урядовий кур'єр. 2015. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF>
11. Про затвердження Порядку надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 1999 р. № 1923 // Офіційний вісник України. 1999. № 42. Ст. 2094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF>
12. Богданов С. Державний механізм організації системи медичної реабілітації в Україні // Публічне управління і адміністрування в Україні. 2020. Вип. 16. С. 40–46.
13. Слухенська Р., Логун Л., Зендик О., Гуліна Л. Комплекс заходів щодо фізичної реабілітації військовослужбовців // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2023. Вип. 1 (159). С. 130–132.